

Juhana Lemetti

Keskiajan tunneteorioista, maallisesti

Vesa Hirvonen, *Passions in William Ockham's Philosophical Psychology*.
Kluwer, Dordrecht 2004. 212 s.

Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitoksen ympärille on syntynyt kansainvälisestäikin merkittävä filosofian historian ja erityisesti keskiajan filosofian tutkijaverkosto. Vesa Hirvosen tunteiden asemaa fransiskaani-ajattelija William Ockhamin filosofisessa psykologiassa kartoittava tutkimus on yksi esimerkki siitä,

mitä pitkäjänteinen ja stimuloiva tutkimusympäristö saa aikaan.

Tunteisiin liittyy monia stereotypioita. Usein tunne esimerkiksi samastetaan voimakkaaseen tunnekiihitymykseen, eli affektiin (affektista Ockhamilla ks. s. 17, 52, 71). Tunteita koskevien yleistysten ja yksinkertais-tusten kumoamiseksi Hirvosen tutkielma on oivallinen apuväline.

Teosta voi lähestyä oikeastaan kahdella tavalla. Se on korkein yliopistollinen opinnäyte eli väitöskirja, mutta se on myös filosofian historiallista perustutkimusta. Esittelen seuraavassa muutamia näkökohtia liittyen paitsi tutkimuksen kaksoisrooliin, myös sisältöön.

Jos Hirvosen työtä tarkastellaan opinnäytteenä, se on erinomainen,

vaikka muotoseikoissa ja kontekstualisoinnissa on toivomisen varaa. Ainoa varsinaista näära aiheuttava osa on teoksen päättävä luku, jonka kaavamaisuus jätti hieman viimeistelemättömän vaikutelman. Tutkimuksen aihe on uusi ja ajankohtainen, kohde rajattu hyvin, ja tekijä on löytänyt toimivan tasapainon alkuperäislähteiden ja sekundaarikirjallisuuden välillä. Tärkeimmät aikaisemmat tutkimukset käydään läpi johdannossa, mutta myöhemmin tutkimuskirjallisuuteen viitataan maltillisesti ja funktionaalisesti. Aikaisempien tutkimusten lisäksi Hirvonen esittelee johdannossaan Ockhamin logiikan peruspiirteet ja selittää, kuinka tunteet sijoittuvat Ockhamin metafysisen teorian kontekstiin.

Metodista

Yleisenä luonnehdintana voisi todeta, että tekijä on toiminut tutkimuskohteensa metodologisen periaatteen (Ockhamin partaveitsen) hengessä. Tarkastelutapa on aidon kirurginen: suoraviivainen ja tarkka. Saman pie-teetin olisi toivonut koskevan kirjan ulkoasua sekä muita formaliteetteja. Tekstissä on hyvin vähän kirjoitus- tai lyöntivirheitä (yhden ylimääräisen *there*-sanana löysin sivulta 80), mutta tekstin ladonta on ajoittain sekavaa (sivuilla on vähän tekstiä ja puhdasta hukkatilaa löytyy paljon), myös lähdeluettelo on hieman huolimaton ja epätarkka, eikä näyttäisi noudattavan mitään standardia. Elinvuodet ja teosten julkaisuvuodet on historiallisten ajattelijoiden kohdalla pitkälti jätetty

pois. Ockhamista emme saa kuulla juuri mitään. Kun kaikki latinankieliset alkuperäislähteet on huolellisesti dokumentoitu, kreikankielisten termien kohdalla niukkuus on outoa.

Hirvonen (7) sanoo tutkimuksensa olevan pikemmin systemaattis-filosofinen kuin geneettinen. Ymmärrän hänen tarkoittavan tällä sitä, että tutkimus tähtää filosofisesti mielekkääseen kuvaukseen Ockhamin tunneteoriana, sen sijaan, että painottuisi selostamaan, mistä sen eri ainekset ovat historiallisesti lähtöisin ja miten se sijoittuu aikalaiskeskustelussa. Luonnollisesti ei ole yhtä oikeaa tapaa tarkastella filosofian tai laajemmin ajattelun historiaa, mutta silti voidaan kysyä, onnistuuko systemaattinen tarkastelu tavoittamaan

historiallisen kohteen mentaalisen maailman ja sen nyanssit? Edelleen Hirvosen valitseman lähestymistavan sisällä voidaan kysyä, mikä on se systemaattinen viitekehys, jossa Hirvonen tarkastelee Ockhamin käsitystä passioista. Tunteistakin on monia teorioita ja kärjistäen voisi kysyä, kumpana Ockhamia voitaisiin pitää: kognitivistina vai non-kognitivistina? Myös itse tunteen käsitteestä erotellaan erilaisia komponentteja, kuten vaikkapa fyysinen ja sosiaalinen komponentti. Lyhyehkö yleiskatsaus tunteita koskevan filosofisen keskustelun päälinjoista olisi selkeyttänyt työtä.

Toisaalta itse tutkimusaihe seilitteä Hirvosen metodologista ratkaisua. Vaikka Ockhamin tahtoa koskevat psykologiset tarkastelut

ovat tunnettuja, tunnustettuja ja tutkittuja, tämän arvostelun kirjoittajaa hätkähdytti se, että Ockhamin tunneteoriana ei ole tutkittu enempää. Luulisi aiheen kiinnostaneen. Tämän vuoksi jo itse tutkimuskohteen ja -ongelmien saaminen nykylukijalle ymmärrettävään ja kiinnostavaan muotoon on merkittävä saavutus. Etenkin jos otamme huomioon sen, että Ockhamin tunteita koskevat tarkastelut on siroteltu eri puolille hänen tuotantoaan. Hirvonen on siis aivan konkreettisesti joutunut systematisoimaan jonkinlaisen kokonaiskuvan aiheesta. Tässä mielessä tutkimus on kunnianhimoinen, olkoonkin että olisi ollut mielenkiintoista kuulla hieman enemmän

Ockhamin tunteita koskevien kirjoitusten välisistä suhteista.

Tietty historiallinen sensitiivisyys ei kuitenkaan olisi ollut pahitteeksi. Ajoittain syntyy vaikutelma, että historialliset viitteet ovat mukana vain muodon vuoksi. Aristoteleeseen ja *De Animaan* viitataan, mutta miksi tekijä ei ole hyödyntänyt enemmän esimerkiksi Ciceroa? Se olisi ollut perusteltua, koska hän itsekin mainitsee (esim. 104), että Ockhamin tunneteorian yleisempi rakenne ja erityisesti tunteita koskeva jaottelu on perin stoalainen. Jos kysymys on siitä, että Ockham ei tuntenut Ciceroa kovin hyvin tai että Ciceroa ei voida ylipäätään pitää kovin merkittävänä aikakauden ajattelulle, olisi tämän voinut mainita. Jos teosta lähestyy

julkaistuna tieteellisenä tutkimuksena, kaikki edellä esitetyt huomiot on syytä ottaa astetta vakavammin.

Tunteet Ockhamilla

Jos teoksen nimi on *Passions in William Ockham's Philosophical Psychology*, oletusarvona on, että se antaa vastauksen kysymykseen: mitä passiot Ockhamin mukaan ovat? Hirvosen teos vastaa tähän kysymykseen useammallakin kuin yhdellä tavalla, mutta kaikkein yleisimmin passiot ovat sielun akteja. Tai oikeastaan ne ovat sielujen akteja ja tässä piilee yksi Ockhamin passioteorian uutuus. Vaikka Ockham Aristotelesta ja Augustinusta seuraten sijoittaa passiot pitkälti aistisieluun, hän

laajentaa tunteiden analyysiä myös järkisieluun. Hirvosen teos käy läpi myös erilaiset yksittäiset aistillisen ja järkisielun tunteet ja sen, kuinka Ockham nämä ymmärtää.

Mieltäkiinnittävää Ockhamin tunteiden analyysissä on sen kerrostunut dynaamisuus. Jo peruskäsitys passioista akteina, toimintoina, ei niinkään ruumiin tai sieluntiloina tai -kykyinä on tavallisuudesta poikkeava. Tästä huolimatta Ockhamin analyysissä on joitakin perin tuttuja piirteitä. Esimerkiksi Ockhamin käsitys ihmisestä (luku 2.1) on yleispiirteiltään traditionaalinen. Pohjimmiltaan me koostumme aineesta ja sen muodosta sekä kahdesta muusta (aistillisesta ja intellektuaalisesta) muodosta. Hylomorfinen käsitys ih-

misestä on siis myös Ockhamin ihmiskuvan taustalla.

Dynamismin lisäksi Ockhamin tunneteoriasa on piirteitä, joiden voidaan katsoa olevan hyvin nykyaikaisia, jopa maallisia. Yleisin lienee se, että Ockham suhtautuu tunteisiin hyvin neutraalisti, ilman paatosta. Tunteisiin ei liity mitään mystistä, saati hirveän syntistä, ne ovat yksinkertaisesti erottamaton osa ihmisen sielunelämää. Toiseksi tahdon ja intellektuaalisen sielun kautta mukaan tulee myös kysymys vapaasta tahdosta. Näin tutkimus vahvistaa – vai ainoastaan toistaa? – että Ockham oli uuden tien kulkija. Tällä kohdin Ockham näyttäisi ennakoivan eräitä varhaismoderneja käsityksiä.

Kiinnostavana yksityiskohtana

nostan esiin sen, kuinka hänen passioiden analyysinsä selventää kiistaa vapaasta tahdosta, joka käytiin 1600-luvun puolivälissä Hobbesin ja Derryn piispan, John Bramhallin välillä. Kiistaa pidetään modernin determinismistä ja vapaata tahtoa koskevan keskustelun avauksena. Ockhamin mukaan meillä voi olla vapaita tahdon akteja, mutta tämän lisäksi, kuten Hirvonen oivallisesti muotoilee, ”on joukko tahdon ilmiöitä,

jotka eivät ole vapaita akteja, vaan muiden tahdon aktien välttämättä määrämiä tahdonakteja. Kaikkia tämäntyyppisiä ilmiöitä Ockham voisi kutsua myös passioiksi siinä merkityksessä, että ne eivät ole tahdon vapaita akteja”(72). Jälkimmäinen on nimenomaan se tapa, jolla esimerkiksi Hobbes (esim. 1999, 71–72) ymmärtää tahdon. Näin teos, mahdollisesti tahtomattaan, avaa näkökulmia ymmärtää myöhäiskeskiajan

ja varhaismodernin filosofian välisiä yhteyksiä hyvinkin konkreettisella tavalla.

Kolmas, selkeästi moderni, Ockhamin tunteita koskeva käsitys liittyy erääseen nykymoraalipsykologian keskusteluun. Vaikka tunteet ovat aistillisen sielun asia, on niillä jo tällaisinaan Ockhamin mukaan jokin asema moraalisessa elämässämme, kuten esimerkiksi Ockhamin tyydytystä (160–) koskeva analyysi

osoittaa. Tämän tyyppistä moraalifilosofista tutkimusta ovat 1900-luvulla tehneet esimerkiksi Peter Strawson ja Bernard Williams. On hykerryttävää huomata, että keskiajan filosofiasta voi löytää yhtymäkohtia myös perinmaallisen filosofisen tutkimuksen kanssa.

Hirvosen tutkimus on outo lintu. Ensi lukemalta se vaikuttaa jopa tylsältä ja vertaamista keskiajan skolastiseen ilmaisutapaan ei voi välttää,

mutta huolellisuutensa, laaja-alaisuutensa ja neutraaliutensa kautta se paitsi avaa tutkimuskohteen, antaa miellyttävän raikkaita näkökulmia moniin tunteiden filosofian kysymyksiin. Näin on syntynyt rajattu, käsitettävä ja mielenkiintoinen kokonaisuus. Ei ehkä vähiten siksi, että tekijä on malttanut jättää aihepiiriin liittyvät teologiset ulottuvuudet vähemmälle ja keskittynyt *filosofiseen* psykologiaan. Se, mitä saamme lukea

enkeleiden (langenneiden tai pirtassaan pysyneiden) tunne-elämästä, on pelkkää plussaa. Myös tämä valinta kertoo Hirvosen tutkimuksen korkeasta laadusta ja teokselle voidaan ennustaa pitkää tulevaisuutta paitsi tutkijoiden keskuudessa, myös keskiajan filosofian opetuksessa.